

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Shared questions, diverging answers: Muḥammad ‘Abduh and his interlocutors on ‘religion’ in a globalizing world

Kateman, A.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kateman, A. (2016). Shared questions, diverging answers: Muḥammad ‘Abduh and his interlocutors on ‘religion’ in a globalizing world.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Nederlandse samenvatting

Gedeelde vragen, uiteenlopende antwoorden

Muḥammad ‘Abduh en zijn gespreksgenoten over ‘religie’ in een globaliserende wereld

Deze studie presenteert een vernieuwende methode om Muḥammad ‘Abduhs (1849-1905) herinterpretatie van islam te analyseren in een globaliserende wereld die tegelijkertijd op lokaal niveau zeer divers was. Deze dissertatie stelt voor om de ideeën van deze beroemde Egyptische islamitische hervormer in hun specifieke historische milieu te plaatsen en hen te situeren in de gesprekken die hij had met diverse tijdgenoten en in de verschillende contexten waarin deze gesprekken plaatsvonden.

‘Abduhs interacties met tijdgenoten van verschillende delen van de wereld waren onderdeel van een proces van toenemende mondiale verbondenheid vanaf het midden van de negentiende eeuw. In zijn werk integreerde hij ideeën en concepten die mondiaal in omloop waren. Zijn intellectuele wereld bleef echter niet beperkt tot deze mondiale dimensie. ‘Abduh formuleerde zijn ideeën in de kranten van Caïro, een school in Beiroet, de klaslokalen en vertrekken van de Azhar school voor hoger islamitisch onderwijs in Cairo; zijn werken reageerden op binnenlandse politiek, bouwden voort op de islamitische traditie, weerspiegelden zijn vriend- en vijandschappen. Zijn ideeën reflecteerden de vervlochtenheid van mondiale en lokale dimensies en de wisselwerking ertussen, die het onmogelijk maken het mondiale van het lokale te scheiden. Zijn werken laten zien dat het mondiale altijd lokaal wordt vormgegeven en illustreren de diversiteit binnen intellectuele globalisering.

Om ‘Abduhs interacties met zijn tijdgenoten te bestuderen tegen een achtergrond van mondiale convergentie op intellectueel en conceptueel niveau stelt deze studie voor om de aandacht te richten op de vragen die hij deelde met zijn gesprekspartners en op hun verschillende antwoorden daarop. Door zich te richten op *gedeelde vragen en uiteenlopende antwoorden* hoopt deze studie inzicht te verkrijgen in de manier waarop ‘Abduhs teksten aan de ene kant de samenhang van de discussies waaraan hij deelnam reflecteerden en aan de andere kant daarbinnen een specifieke positie innamen. Met deze benadering hoopt deze studie recht te doen aan de diversiteit binnen historische processen van intellectuele en conceptuele globalisering – een van de sleutelproblemen voor de historische analyse van intellectuele en conceptuele convergentie.

Deze doelstelling is in het bijzonder relevant voor de bestudering van ‘Abduh. Het eerste hoofdstuk van deze dissertatie bespreekt twee verschillende stromingen binnen de bestudering van ‘Abduh, waarbij de eerste ‘Abduh classificeert als een ‘islamitisch modernist’ en de andere hem een centraal figuur acht binnen de ‘salafiyya.’ Dit hoofdstuk betoogt dat beide stromingen binnen de historiografie van ‘Abduh de

neiging hebben om 'Abduhs ideeën te reduceren tot hun positie binnen een enkele en geëssentialiseerde intellectuele traditie en dat dit samenhangt met twintigste-eeuwse vooronderstellingen en belangen.

Deze studie traceert in het bijzonder de vragen die 'Abduh en zijn gespreksgenoten deelden wanneer zij dachten, schreven en debatteerden over 'religie' (of *al-dīn* in het Arabisch) – een sleutelconcept in het duiden van zowel het eigene als het andere in transculturele ontmoetingen in een gekoloniseerde wereld, zoals duidelijk wordt in het tweede hoofdstuk van deze dissertatie. Zij bestudeert daarvoor twee van 'Abduhs teksten in context: zijn theologische handboek *Risālat al-Tawhīd* en zijn repliek op de toen voormalig Minister van Buitenlandse Zaken van Frankrijk, Gabriel Hanotaux. Op deze manier probeert deze studie de samenhang tussen de manieren waarop 'religie' werd geconceptualiseerd en gebruikt in de context van de geselecteerde teksten te vatten. Daarnaast tracht zij 'Abduhs herinterpretatie van islam te plaatsen binnen dit veld van conceptualisering van 'religie,' waarbij het zijn specifieke herinterpretatie van islam als een religie beschouwt als één mogelijk antwoord op de vragen die hij deelde met zijn gespreksgenoten.

De vierde en zevende hoofdstukken van deze studie identificeren verschillende clusters van vragen die werden gedeeld in de contexten van 'Abduhs teksten in zoverre zij betrekking hadden op 'religie' en de verschillende religies. Het vierde hoofdstuk over *Risālat al-Tawhīd* en zijn context beargumenteert dat de ideeën van 'Abduh en zijn gespreksgenoten over 'religie' en 'de religies' een antwoord vormden op vragen over de manier waarop een morele orde geschraagd moest worden. Zo vroegen 'Abduh en zijn gespreksgenoten zich gezamenlijk af hoe de morele lessen van 'religie' en 'de religies' zich verhielden tot het algemeen nut (*maṣlaḥa*). Daarnaast vroegen zij zich af of en hoe deze religieus-morele lessen aanzetten tot actie. Vervolgens vergeleken 'Abduh en zijn gespreksgenoten religies in antwoord op vragen over de verhouding tussen de religies en 'rede' ('*aql*), in het bijzonder met betrekking tot de autonomie van het intellect in wetenschap en religie.

In het zevende hoofdstuk over 'Abduhs repliek op Hanotaux en de context daarvan concludeert deze studie dat de gedeelde vraag die 'Abduh en zijn gespreksgenoten stelden betrekking had op de verhouding van islam en christendom ten opzichte van 'voortgang' (*taqaddum*) en de rol die deze religies zouden moeten spelen in de 'hervorming' (*iṣlāḥ*) die 'Abduh en zijn tijdgenoten voor voortgang nodig achtten. 'Abduh en zijn gespreksgenoten vergeleken de islamitische en christelijke doctrines over de relatie tussen God en mens op basis van wat zij dachten dat deze doctrines impliceerden voor de daadkracht van een gelovige in deze wereld en dus voor diens mogelijkheden tot voortgang. Daarnaast vroegen 'Abduh en zijn gespreksgenoten zich gezamenlijk af hoe islam en christendom zich met elkaar maten met betrekking tot hun schikking van het politieke en het religieuze en, specifiek, met betrekking tot 'religieus fanatisme' (*ta'aṣṣub dīnī*), 'het welzijn van het vaderland' (*maṣlaḥat al-waṭan*) en 'hervorming' (*iṣlāḥ*).

Deze vergelijkende vragen leggen de coherentie van de discussies en gesprekken waarvan deze twee teksten deel uitmaakten bloot. ‘Abduh en zijn gespreksgenoten gaven echter verschillende antwoorden op deze vragen. ‘Abduhs conceptualisering van de islamitische religie als bijzonder geschikt om een moraal te handhaven die van gemeenschappelijk nut is sloot aan op de ideeën van zijn tijdgenoten in de context van *Risālat al-Tawḥīd* die ‘religie’ in het algemeen conceptualiseerden als bevorderlijk voor een moraal van algemeen nut. ‘Abduh dichtte de islamitische religie hierin echter een bijzondere rol toe. ‘Abduh maakte daarnaast niet duidelijk welk collectief of welke gemeenschap voordeel had van de morele lessen van de islamitische religie; het blijft ambigu of hij doelde op de moslimgemeenschap of het multiconfessionele ‘vaderland’ (*waṭan*) waarop zijn gespreksgenoten in Beiroet zich beriepen. Met zijn herinterpretatie van de islamitische religie als bevorderlijk voor de intellectuele autonomie in *Risālat al-Tawḥīd* botste hij bovendien met de islamitische geleerden van zijn tijd die de navolging van religieuze autoriteiten (*taqlīd*) verdedigden. Daarnaast werden de overeenkomsten die ‘Abduh zag tussen de islamitische religie en het protestantisme gedeeld door sommigen en bespot door anderen.

In zijn repliek op Hanotaux keerde ‘Abduh Hanotaux’s beoordeling van de islamitische doctrines en hun bevorderlijkheid tot daadkracht en inspanning om. Op een soortgelijke manier probeerde hij (net als de kranten *al-Mu’ayyad*, *al-Liwā’* en het tijdschrift *al-Manār*) aan te tonen dat de islamitische religie verenigbaar was met het belang van het vaderland door te stellen dat islam religieus fanatisme afwijst en door te wijzen op de niet-politieke aard van de islamitische eenheid – waarbij hij zijn betrokkenheid met het vaderland en met tolerantie deelde met de hoofdredacteur van het dagblad *al-Ahrām*. Daarnaast pleitte hij voor een eenvormige islamitische religieus-morele hervorming, centraal geleid door de kalief, om alle moslims vooruitgang te verschaffen.

‘Abduhs specifieke antwoorden laverden tussen de antwoorden van zijn gespreksgenoten. Zijn antwoorden stonden in verband met die van zijn gespreksgenoten, maar kunnen er niet tot gereduceerd worden. Soms betwistte hij de ideeën van zijn tijdgenoten, andere keren greep hij op hun ideeën terug en verschilde ‘Abduh slechts in beperkte zin van zijn tijdgenoten.

In hoofdstuk vijf en hoofdstuk acht gebruikt deze studie vervolgens het analytische instrument van gedeelde vragen een tweede keer om te analyseren hoe ‘Abduhs antwoorden zich bewogen binnen het mondiale veld van conceptualisering van ‘religie.’ Deze studie betoogt dat ‘Abduhs ideeën beter begrepen kunnen worden worden door zijn herinterpretatie van de islamitische religie te zien als één mogelijk antwoord op vragen die gezien worden als fundamenteel voor het Europese discours over ‘religie’: wat is de verhouding tussen religies als religies? Wat is de verhouding tussen religie, natuur en rede? Wat is de publieke rol van religie en wat zou deze moeten zijn?

In antwoord op de eerste mondiaal gedeelde vraag over de verhouding tussen de religies stelt deze studie dat ‘Abduhs conceptualisering van ‘religie’ (*al-dīn*) een veranderlijk “spel van gelijkheid en verschil” tussen de religies laat zien; ‘Abduhs ideeën over de superioriteit van de islamitische religie wisselden af met zijn geloof in de fundamentele overeenkomsten tussen de islam en andere religies. Deze studie betoogt dat deze afwisseling het resultaat was van de discussies en onderhandelingen die hij voerde met zijn gespreksgenoten. Zijn conceptualisering van de superioriteit van de islamitische religie, zo nu en dan bekrachtigd door zijn interpretatie van de islam als vergelijkbaar met protestantisme, was een reactie op zijn wens om de islamitische religie tegen het christendom te verdedigen in de koloniale context. Anderzijds sloot zijn nadruk op de overeenkomst van de islam met andere religies aan op zijn streven (en dat van vele van zijn gespreksgenoten) om interreligieuze harmonie binnen het vaderland (*waṭan*) te bewerkstelligen. Daarnaast versterkte ‘Abduhs theologische conceptualisering van ‘religie’ – waarbij zijn conceptualisering van ‘religie’ zijn idee van ware religie weerspiegelde – de gemeenschappelijkheid die hij zag tussen de religies maar verscherpte ook de grenzen die hij tussen religies en binnen islam zag.

Deze studie betoogt ook dat ‘Abduh de relevantie van de islamitische religie wilde bewijzen door te laten zien dat islam verenigbaar is met de rede (*‘aql*) en in het bijzonder met de autonomie van de rede, hiermee een antwoord gevend op een tweede mondiaal gedeelde vraag over de relatie tussen religie en rede. Door islam te interpreteren als een religie zonder religieuze autoriteit (op God na) sloot ‘Abduh de religieuze autoriteiten van zijn tijd (*‘ulamā*) en de gezaghebbende structuren (*taqlīd*) van velen van zijn medemoslims tegelijkertijd uit als irrationeel en daardoor uiteindelijk ongeschikt voor de taak die ‘Abduh zag weggelegd voor islam binnen het collectief.

Op vergelijkbare wijze betoogt deze studie dat ‘Abduh poogde om de relevantie van islam voor de gemeenschap te bewijzen door het morele nut ervan aan te tonen, waarmee hij een antwoord gaf op een derde mondiaal gedeelde vraag over de publieke rol van religie. In *Risālat al-Tawhīd* beschreef hij de morele waarde van religie als een unieke eigenschap van religie waarin de rede religie niet kan vervangen. ‘Abduh achtte islam in het bijzonder bevorderlijk voor een gemeenschapsgezinde en op actie gerichte moraliteit die zou resulteren in vooruitgang, op deze manier Hanotaux’s geringe waardering van de islamitische religie betwistend. ‘Abduhs uiteenzettingen over het morele nut van de islamitische religie lijken tegelijkertijd gericht te zijn op de Europese kolonisator, zijn christelijke medeburger en de medemoslim. Deze diversiteit aan gesprekspartners heeft wellicht bijgedragen aan ‘Abduhs ambiguïteit wat betreft de gemeenschap die voordeel had van de islamitische hervormingen die hij voorstelde. ‘Abduh benadrukte bovendien dat zijn interpretatie van de islam als een religie die activerende deugden bijbrengt die de gemeenschap en de vooruitgang dienen, een andere was dan die van velen van zijn tijdgenoten en de autoriteiten die deze interpretatie waarborgden.

Kortom, deze studie toont de manier waarop ‘Abduhs ideeën in gesprek, in conflict en in onderhandeling met zijn tijdgenoten gevormd werden. Zo verkent deze studie de manier waarop ‘Abduhs ideeën over de islamitische religie onderdeel waren van een mondiale convergentie van conceptualiseringen van ‘religie’ terwijl zijn ideeën ook de specifieke belangen en semantiek van de lokale contexten waarin hij zijn teksten schreef weerspiegelde.